

I fem delar presenterar Läkartidningen en serie på temat »Medicinsk etik« skriven av författaren och läkaren P C Jersild. Vi får träffa Eleven, som inför sin medicinska karriär vill lära mer om etik, och Mästaren, som ibland ger privatlektioner i ämnet för att dryga ut sin pension. 19 lektioner kommer Mästaren att ge sin elev.

»Medicinens etik tar flera decennier att på allvar sätta sig in i«

Likt tjuren Ferdinand tyckte Mästaren om att tillbringa sina eftermiddagar under en ek. Där dåsade han i sin fällstol med hatten nerdragen över pannan och glasögon vilande på magen. Stundtals slumrade han till, stundtals försökte han koncentrera sig på något problem. Men det gick dåligt. Det var mest det vanliga tankekräpet som lade sig över hjärnan: gamla oförrätter, imaginära samtal med vänner som inte längre fanns i livet, repliker som han kommit på långt efter det att kontrahenten gått där ifrån, och så förstås döden. Döden som kronologiskt sett kom allt närmare men som samtidigt kändes allt likgiltigare, åtminstone vissa dagar. Enda skälet till att han stod ut med detta slitna tankegods var att han då slapp att tänka på sin älskade hund Plato, som strax innan blivit överkörd.

För att dryga ut sin pension brukade Mästaren ta emot en och annan privatelev. Men han var trött på att undervisa, inte minst för att han med åren blivit allt mindre säker på vad han egentligen tyckte. Han kände sig uttjatad och på väg att bli cynisk. Redan som ung hade han tvivlat på att livet egentligen hade någon mening, men av ren nyfikenhet hade han ändå velat utforska livet. Nu hade han forskat färdigt. Hade det varit värt all möda? Han tvivlade på det. Rent förnuftsmässigt var det knappast någon vinst att leva, eftersom livet alltid slutade med en förlust, döden. Ändå hade han då och då överväldigats av stark livskänsla, en obändig glädje över det enkla faktum att han fanns till. Men efter Platots död vägrade livskänslan att infinna sig. Återstod bara att vänta på slutet.

Det var i det läget Eleven infann sig. Eleven, som nu sökte upp Mästaren för att fråga om kostnaden för privatlektioner, var en ung man som drömde om den me-

dicinska banan. I väntan på att han skulle lyckas bli antagen till någon medicinsk högskola, ville han förbereda sig. Han önskade börja från själva grunden, med läkekonstens egentliga förutsättningar, med den medicinska etiken.

När Eleven sökte upp Mästaren sov denne i sin solstol under eken. På andra sidan det stora trädet hade Mästaren sin bostad, en liten husvagn utan luft i däck. Lutad mot vagnen stod en trasig påse med tomglas och en pappkartong i vilken skymtade ett hoprullat hundkoppel, ett smutsigt fårskind och en repig matskål av gul plast.

I väntan på att Mästaren skulle vakna slog sig Eleven ner i gräset intill Mästaren. Efter en stund tycktes den sovande vara på väg att vakna. Mästaren sträckte ut sin hand åt Elevens håll och mumlade något obegripligt. För att höra bättre ställde sig Eleven på knä intill vilstolen. Mästarens hand kom då att hamna i huvudet på Eleven.

– Plato ...? muttrade Mästaren och trevade i håret på Eleven.

Sedan för Mästaren upp med ett ryck, fick undan hatten från ansiktet och lyckades häkta glasögonen på plats:

– Vem är du!? väste han.

Eleven reste sig upp, bockade och berättade att han var en ung man som tänkte bli läkare. Och att han kommit för att han hört att ingen tänkt så mycket kring den medicinska etikens irrgångar som Mästaren.

– Försök inte smicka mig, sade Mästaren. Men nog innehåller ditt påstående ett korn av sanning.

Mästaren granskade Eleven och tänkte: så barnslig han ser ut, orkar jag med en till, ids jag svara på alla naiva frågor eller kommer jag att gaspa öppet åt hans juvenila resonemang? Det rationella svaret var förstås nej – men, kanske, i alla fall ... Döden lät ju vänta på sig och

Serie: Medicinsk etik i fickformat

Del 1 av 5.

han började få tråkigt. Efter att ha tänkt en gång till, sade Mästaren:

– Hur många lektioner hade du tänkt dig?

Eleven svarade att det fick väl Mästaren avgöra, eftersom det var han som behärskade ämnet. Och Mästaren svarade:

– Den medicinska etiken är ett mycket omfattande ämne. Att sätta sig in i ämnet på allvar tar flera decennier. Jag antar att det finns annat du vill hinna med i livet? Hur mycket pengar sade du att du disponerade?

Eleven vände ryggen till, drog upp sin portmonnä och räknade sina tillgångar. Hela kassan kunde han inte lägga ut på privatlektioner; han måste också ha råd att äta och bo. Sedan han summerat sedlar och mynt nämnde han en ganska blygsam summa.

– Inte mer?! utropade Mästaren förnärmad. Vad har du här att göra med så litet pengar?

– Nej jag tänkte att det kanske räcker åtminstone till en introduktion?

Mästaren avvisade detta anbud med harm och vände sig till hälften om som tecken på att Eleven kunde gå. Samtidigt försökte Mästaren lyssna sig till om Eleven verkligen tänkte gå. Det var inte meningen. Meningen var bara att få upp priset, ty Mästaren var långt ifrån stadd vid kassa. När han inte hörde några steg, kastade han ett getöga över axeln och sade:

– Introduktion, sade du?

– Ja, eller snabbkurs?

Eleven tittade så ärligt och förvåningsfullt på honom, att Mästaren drog slutsatsen att Eleven faktiskt inte hade

mer pengar än han påstod. Lika bra att slå till:

– Det får bli en mycket kort kurs! Men i så fall måste du lova att du hela tiden håller dig på alerten och antecknar precis vart enda ord. För jag kommer inte att upprepa någonting. Det jag säger, säger jag en gång, inte mer. Fattar du inte då får du skylla dig själv.

Eleven lovade att göra sitt bästa, att alltid komma i tid, att vara utsövd, hel och ren, att läsa alla läxor och visa Mästaren den största vördnad och uppmärksamhet, varefter han erlade hälften av den överenskomna summan i förskott.

Lektion 1: Etik och moral

Deras första riktiga lektion blev konfunderande, eftersom Mästaren vägra hålla någon föreläsning och i stället krävde att eleven skulle ställa frågor. Frågor som Mästaren lovade överväga och eventuellt, om han fann frågorna meningsfulla, besvara. Mästaren föreslog att Eleven skulle gå hem och fundera ut några frågor.

Sedan Eleven grubblat halva natten återkom han rödögd nästa eftermiddag och läste sin första fråga från pappret som han fyllt med ofullständiga eller överstrukna frågor. Första frågan löd:

– Vad är det för skillnad på etik och moral?

Mästaren rynkade ögonbrynen så att hatten gled ner över pannan och svarade:

– Varför går du inte ut och frågar folk?

– Vad då för »folk«? Vem som helst? Vilka skall jag fråga?

– Fråga vem du vill, och kom sedan tillbaka.

Eleven tänkte invända att det var just Mästarens åsikt han ville höra; det var ju den han betalade för. Men som han var en lydig elev, fogade han sig och gav sig ner i staden för att intervjua.

Påföljande eftermiddag – då Mästaren haft en dålig natt efter att ha ätit och druckit för mycket kvällen innan – fann Eleven honom liggande och snarka i sin tygstol. Eleven petade försiktigt på Mästarens armbåge. Först stirrade Mästaren rakt upp i ekens lövverk som om han inte vetat var han befann sig, sedan vände han sig knakande på sidan, sträckte ut sin hand, grep efter Elevens örsnibb och mumlade:

– Plato ...?

När Eleven duckade för smekningen, vaknade Mästaren till och insåg att det var Eleven som satt där. Tämmligen skarpt frågade Mästaren:

– Nå??

– En person påstod att det inte är någon skillnad alls, att moral och etik är samma ord. Etik är grekiska och moral latin. En annan tyckte däremot att moral,

det är sådant som man känner på sig. En tredje blev irriterad, han ville inte svara alls och bad mig dra åt helvete.

– Sådan är människan, sade Mästaren. När hon inte vet vad hon talar om, låter hon ilskan gå ut över den som frågar.

Efter att ha konstaterat detta, vände sig Mästaren åter på rygg, drog ner hatten och beredde sig att fortsätta sin eftermiddagslur. Eleven dristade sig då att åter röra vid hans armbåge.

– Låt mig sova, muttrade Mästaren.

– Men jag vill gärna ha ett svar. Det har nu gått flera timmar och jag har ännu inte fått veta skillnaden på etik och moral ...

Med en djup utandning – hans andedräft var förfärlig! – hävde sig Mästaren upp i halvsittande och sade:

– Moral är det du gör, etik är det du tänker innan du handlar. Etik är moralens filosofi då du i lugn och ro funderar ut vad som är rätt eller fel, ont eller gott, och hur du vill handla, om du skulle behöva handla. Etik är så att säga teoretiskt, och fint i kanten, liksom litet upphöjt. Moral är handling. Det är när du handlar som du döms. Det är då dina vackra principer prövas. Och inte alltid visar sig hålla. När man tvingas handla är det lätt att få skit under naglarna. Det är då dina fina principer kolliderar med en kaotisk verklighet.

– Är det så enkelt? replikerade Ele-

ven. Att etik är tänkandet, och moral handlandet?

– Enkelt och enkelt, suckade Mästaren. Varje fråga har förstås ett kort respektive ett långt svar. Och du betalar bara för de korta svaren, eftersom du inte har råd med de långa.

– En fråga till bara, envisades eleven: Håller alla med? Är alla filosofer överens om att etik är tänkandet och moralen handlandet?

– Nej, löd svaret. Men jag anser ändå att det är det bästa svaret. Av den enkla anledningen att det råkar vara praktiskt.

Lektion 2: Ont och gott

Nästa dag, då solen sken och fåglarna sjöng, mötte Mästaren Eleven redan ute på ängen. Mästaren lade sin hand på Elevens axel och ledde honom in under den skuggande eken:

– Vi sätter oss här, sade Mästaren, så vi slipper få solsting. För nu tänkte jag att vi skulle tala om etikens själva kärna, om ont och gott. Varför, unge man, är ont ont och gott gott?

Eleven rev sig i huvudet, frågan föreföll absurd. Ont var väl ont, och gott var väl gott?

– Blev du svarslös? Inte så konstigt, det blir de flesta. Men frågan är inget filosofiskt härklyveri. Men vi kan reducera frågan. Vi struntar i det goda. Inte för det är oviktigt, men vad som är ett gott liv kan det råda delade meningar om. För

mig är det att sitta här under trädet med en flaska vin, för dig är det att få släcka din kunskapsörst. Ondskan är mer entydig. Varför anser vi att det vi kallar för ont är ont?

– Ont är väl att begå onda handlingar? Och fundera ut jävelskap?

– Låt mig ställa frågan så här: Vad är det värsta du kan tänka dig?

Eleven funderade, så sade han:

– Ja det är väl om någon dödar mig eller torterar mig?

– Inte så tokigt! Men det räcker inte. Vissa medicinska behandlingar, som cellgifter, skulle om de användes i annat sammanhang väl förtjäna omdömet tortyr.

– Tortyr utan vinst för mig då?

– Precis. Vi kan också kalla det åsamkat lidande mot din vilja och utan vinst för dig eller för någon du vill hjälpa. Vad är då ondska? Naturen kan förstås vara ond, en vulkan kan spy ut lava på dig så att du brinner upp. Men det sker utan människans inblandning. Och etik och moral handlar inte om naturkrafter utan om vad människan tänker och gör. Så hur skulle du vilja karaktärisera det onda?

– Att avsiktligt åsamka andra lidande i onödan?

– Inte så dumt! Att avsiktligt åsamka andra lidande i onödan, den definitionen går väl an. Det finns förvisso andra definitioner, som att vända sig från Guds ansikte och liknande. Men det är inte min bransch, det är en annan kurs. Vad skall vi då säga om döden?

– Den är också ond.

– Ja, så gott som alltid. Om vi lägger ihop att plåga och att döda har vi en rätt bra beskrivning av de två genuint onda kardinalhandlingarna. Vilken är värst?

– Om jag måste välja skulle jag sätta döden som nummer ett och lidandet som nummer två ...

– Det skulle nog de flesta skriva under på. Att döda någon är värre än att plåga någon. Kan det någonsin vara tvärtom?

Om det fanns något sådant tillfälle kunde Eleven inte komma på. Mästaren frågade då:

– Om du träffar på en överkörd ekorre här strax intill vid vägrenen. Låt säga att hjulet krossat underkroppen, men att den stackaren fortfarande visar livstecken. Vad gör du då? Jo du letar upp en lagom stor sten och slår den i huvudet på djuret. Eller hur?

– Jag trodde vi talade om människor?

– Från och med nu talar vi om människor. Vad jag vill få dig att begripa är att det undantagsvis kan vara så att döden inte är det värsta tänkbara onda. Men vi skall tala om det mer längre fram. Skall vi innan vi slutar repetera dagens lektion?

Eleven tittade i sina hastigt nerklottade anteckningar, och sammanfattade:

– Ont är att döda eller åsamka andra lidande i onödan. Men, ett ögonblick ..! Mäster sade nyss också något om det goda? Varför är gott gott?

– Det, min vän, gör vi klokast i att låta var och en bedöma själv. Det finns så många åsikter om vad som är gott här i världen. Låt var och en bli salig på sin fason, så länge det inte går ut över någon annan. Jag ser inte heller det goda som etikens huvuduppgift. Etikens kärna är, kort och gott, att söka förhindra förtida död och bekämpa lidande. Konstigare än så är det inte.

Lektion 3: Om olika slags etik

Nästa eftermiddag var Mästaren på uselt humör. Det blåste och han tålde inte drag. Dessutom hittade han fel på allting, på fällstolen som töjt ut sig under rumpan, på eken som släppte ekollon i huvudet på honom, på glasögonen som blivit grisiga, och på magen som gav honom sura uppstötningar. Dessutom muttrade han något om att han förlagt sina filosofiska anteckningar, som han då och då brukade friska upp minnet med.

När eleven förhoppningsfullt närmande sig med en pall under ena armen och sin portfölj under den andra, sade Mästaren att han inte kände sig i form och att det nog var lika bra att Eleven gick hem igen.

– Men jag hade bara en kort fråga, invände Eleven. Förresten, ligger inte anteckningarna som Mäster letar efter under stolen?!

Det gjorde de. Men i samma ögonblick kom en kraftig vindpust och blåste iväg med pappren som fladdrade ut över ången. Eleven började springa efter bladen och lyckades samla ihop de flesta.

– Låt resten vara! sade Mästaren. Jag behöver dem inte, jag skall sluta undervisa.

Eleven plockade åt sig ännu några papper innan han återvände med den osorterade bunten.

– Nå, var var det vi var? grymtade Mästaren, tog emot anteckningar, stoppade dem under stjärten och satte sig så hårt att stolen kved.

– I går kväll gick jag runt och slog mig i slang med några människor, sade Eleven. Om man får tro några av dem finns det olika slags etik. Det finns inte en etik, utan flera. Våldigt olika, faktiskt.

– Jaså, de påstod det?

– Precis. En talade om regeletik, en annan om konsekvensetik, en tredje om dygdetik, en fjärde om ansvarsetik och en femte, ja ... Ganska förvirrande faktiskt.

– Förvirrande? Gosse, det var väl inget! Om du bara visste hur förvirrande det kan bli.

– Och vad anser ni, herr Mästare?

– Sätt dig! sade Mästaren och började, sedan han kastat en förstulen blick i sitt egenhändigt hopskrivna filosofiska ficklexikon, en utläggning om olika sorters etik: Med regeletik, eller normetik, menas att det finns ett antal lagar som på förhand bestämmer vad som är ont eller gott, som Tio Guds Bud. En åtgärds-katalog helt enkelt, en sorts handbok eller manual: du skall älska dina föräldrar, du får inte döda eller begå hor, och så vidare. Dessa regler anses gälla i alla väder. Är man riktigt sträng tillåter man inga som helst undantag.

– Och konsekvensetik?

– Med konsekvensetik, ibland kallad nyttomoral, menas att du ser till effekten, utfallet, konsekvensen av din handling. Blir mänskligheten, eller individen, lyckligare av det du gör, är det rätt. Skapar du olycka, har du gjort fel.

– Sedan finns det visst något som kallas dygdetik?

– Dygdetiken fäster sig vid hur du lever, vilken karaktär du har. Är du en hygglig människa som lever ett dygdigt och eftertänksamt liv, räknar man med att du också handlar riktigt, i den bästa avsikt, att ditt goda sinne talar om för dig hur du bör göra ...

– Och vad anser Mäster själv? Vilken etik är bäst?

Till Elevens förvåning svarade Mästaren utan att tveka:

– Jag tror faktiskt inte att det spelar någon särskilt stor roll.

– Spelar det ingen roll om man tillämpar regeletik, eller konsekvensetik, eller dygdetik?!

Något mindre kategorisk i tonen fortsatte Mästaren då:

– Nåja, litet kanske. Regler kan väl vara bra, liksom ett dygdigt leverne, även om det inte passar mig personligen. Men om vi har att göra med någorlunda förnuftiga människor ...

Inför uttrycket »förnuftiga människor« studsade Eleven till en aning, eftersom Mästaren under den korta tid de känt varandra så ofta klagat över det utbredda oförnuftet, över mänsklighetens dumhet, och påstått att hans hund Plato haft mer i skallen än de flesta människor.

– Hör du på?!

– Javisst!

– Jo, fortsatte Mästaren, i praktiken måste ju varje vettig människa fråga sig vilka konsekvenser hans eller hennes handlande får. Bara fundamentalister och fanatiker håller benhårt på sina regler i alla väder, trots konsekvenserna. Normer är nog bra, de har också sin plats, det vill jag inte förneka, särskilt

när det gäller mänskliga rättigheter. Men normerna måste prövas mot verkligheten.

– Och dygden?

– Ger jag inte mycket för. Visst finns det helgon, men de är alldeles för få för att slå igenom i praktiken. Dessutom leder dygdetiken alltför ofta till självtillräcklighet.

– Så svaret är egentligen, om jag tolkar det riktigt, att konsekvensen betyder mest? Liksom? I praktiken? Alltså?

Men på det svarade inte Mästaren, för han hade ju deklarerat att han inte tänkte upprepa det han redan sagt.

Lektion 4: Historia

Trots att regnet hängde i luften var Mästaren denna eftermiddag på utmärkt humör. Han hade samma förmiddag fått veta att ett av hans tidigare arbeten citerats i en ansedd filosofisk tidskrift. Detta gjorde honom snarast uppspelt och pladdrig, han förlorade sig i minnen och talade om alla kända personer han mött. Det tog en stund, faktiskt en hel timme betald tid, innan han samlade sig så pass att ämnet för dagens lektion kunde avhandlas. Eleven hade nämligen ställt en fråga om etikens historia, eftersom han hört att man måste känna till Aristoteles, Kant, Bentham, Russell, Wittgenstein och säkert många, många fler för att förstå ämnets verkliga innebörd.

Men Mästaren förvånade, ja närmast chockerade Eleven, genom att svara:

– Vad skulle det vara bra för?

– Är det inte så att det ändå är de gamla mästarerna som har lagt grunden för hur vi tänker idag?

– Förvisso är det så, svarade Mästaren. Men på den grunden har numera uppförts ett helt hus. Jag vill inte påstå att det är färdigbyggt. Men varför skall vi tala om källaren, när vi har byggt bottenvåningen så gott som färdig och redan börjat skissa på nästa nivå?

– Hur högt kommer huset att bli innan det är färdigt? frågade Eleven.

Men åt den frågan fnös Mästaren, och Eleven anade att frågan antingen var alltför elementär eller alldeles för komplicerad.

– Men, fortsatte Eleven försiktigt för att anknyta till ämnet för dagen, jag har hört att de riktigt angelägna filosofiska frågorna, som den om ont och gott, är desamma idag som de var på de gamla grekernas tid. Filosofin sysslar ständigt med samma frågor, har jag hört, är det inte så? Egentligen?

– Det är sant. Men att frågorna kan vara desamma betyder inte att svaren behöver vara desamma. Tag den politiska filosofin. Varken Platon eller Sokrates var demokrater i modern mening. Om någon av dem levat idag skulle de ha

tillhört ytterlighetspartier, ja kanske rent av varit pestmärkta och utfrusna från det offentliga samtalet. Sant är att Aristoteles, eller för medicinens del Hippokrates, ställde de riktiga frågorna. Hippokrates synes mig förresten vara en medicinens Moses. Likt Moses har han sina regler inristade på stentavlor. Men de har likväl inte visat sig eviga. Många äger fortfarande sin giltighet, men försök tillämpa Hippokrates på den nya biologin, och han lämnar dig i sticket.

Eleven kände sig nu riktigt konfunderad. Han visste inte om han skulle känna sig lättad att han slapp studera de gamla säkert svårlästa originalskrifterna, eller om han borde hysa oro för att Mästaren tog alltför lätt på saken. Mästaren kunde vara mycket kategorisk. Han hade också trots sin ålder ett frivolvt och oansvarigt drag som oroade den allvarligt lagda Eleven. Kunde han verkligen lita på att Mästaren inte slarvade, eller helt enkelt ibland inte drev med honom, var ironisk, eller gjorde narr av de stora frågorna?

Som om han anat Elevens farhågor, sade Mästaren:

– De gamla tänkarna skall äras för att de gjorde förarbetet. Men det har hänt mycket sedan dess. Hade du betalt för fler lektioner kunde vi ha uppehållit oss länge vid de gamla grekerna. Men så mycket pengar har du ju inte. Låt oss gå vidare!

*

I nästa nummer: Eleven får i uppgift att ta reda på vad en människa är för någonting.

FOTO: ROUF ADLERGHEUTZ

P C Jersild

författare och läkare